

EKONOMİK VE SOSYO-KÜLTÜREL DEĞİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE AZERBAIJAN TOPLUMUNUN BAZI MESELELERİ

Dr. Ebülfez SÜLEYMANOV *

ÖZET

Azerbaycan Sovyet döneminden ayrı bir sosyo-ekonomik yapı oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çabalar Sosyolojiye de yansımaktadır. Çünkü Sosyoloji toplumun genel bir resmidir. Makalede yakın dönemdeki bazı değişimler tartışılmakta ve bunların sosyal üzerindeki etkilerine değinilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Milli kimlik, Sosyal Değişme, Yabancılaşma, Türkçe, Piyasa Ekonomisi, Çağdaşlaşma.

ABSTRACT

As a reshaping country Azerbaijan tried to form a new social and economical structure apart from the Soviet time. Those attempts reflect mainly on sociology. Because sociology is the picture of the society as a whole . In the article some recent changes are discussed and their influences to the social structure are mentioned.

Key words: National identity, social change, alienation, Turkish, Market Economy, Modernisation

Sosyoloji, özellikle XX.yy.'ın ikinci yarısından itibaren sosyal değişme konusunun incelenmesine özel bir önem atfetmiştir ve bu bakımdan da son 30-40 yılın Sosyoloji literatürü içerisinde sosyal değişme süreçlerinin incelenmesi konusu çok büyük bir yer tutmuştur ve tutmaya da devam etmektedir. Zira,

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Bölümü

insan topluluklarının son bir kaç yüzyıl içerisinde ve özellikle de XX.yy.'ın ikinci yarısından bu yana karşı kaldıkları hızlı sosyal, kültürel, politik, ekonomik, demografik, teknolojik vb.gelişme ve değişimler gözönüne alınırsa, toplumlardaki bu değişimleri bilimsel olarak incelemeyi amaçlamış bulunan Sosyoloji biliminin sosyal değişme konularına öncelik ve üstünlük tanınmasından daha tabii bir şey olmayacağı da kolayca anlaşılabilir.

Değişme, kelime anlamı olarak önceki bir durum veya varoluş tarzındaki çeşitlenmeler olarak tanımlanır. Değişme her insan toplumunun temel özelliğidir. Bu nedenle ister geleneksel, ister modern bütün toplumlar sosyal değişme süreci içindedir. Ancak bu değişimin hızı, nitelik ve niceliği toplumdan topluma farklılık gösterebilir.

Sürekli bir hareket içerisinde bulunan, sürekli olarak yenilenen, yapılaşan ve yapısızlaşan toplumsal yapı, kendi bünyesinde bulunan ve farklı özellik ve etkinliklere sahip olan toplumsal öğeler tarafından değişmeye zorlanır. Bu öğeler, genellikle ekonomideki nicel ve nitel gelişmelerin, teknolojideki ilerlemelerin ve demografik oluşumların birer sonucu olarak ortaya çıkarlar. Sosyolog için sosyal değişme, sosyal yapıda meydana gelen önemli değişimlerdir. Bu tanımın içerisine yeni normlar, değerler, maddi kültür unsurları ve sembollerde meydana gelen değişimler girer. Sosyolog için küçük gruplarda meydana gelen değişimler ve moda gibi geçici değişimler önemli değildir; bunun yerine aile, ekonomi, hukuk vb. kurumlardaki değişimler, sosyal rollerdeki değişimler ve sosyal ilişkilerde meydana gelen değişimler önemlidir.

Bu bağlamda Sosyoloji alanında, sosyal değişme konularının incelenmesine tanınan bu öncelik ve üstünlük, son 10 yılda hızlı değişim süreci geçiren Sovyetler Birliği'nden ayrılmış Türk toplulukları ve bu arada Azerbaycan için Sosyoloji biliminin bakış açıları ve yaklaşım yollarından hareketle incelenmesi çok büyük önem arz etmektedir.

Sovyet dönemindeki sosyalist ekonomisinin şartlarından doğan hayat tarzına nispetle yeni ve değişik bir yaşam, insan ve toplum anlayışı ve dünya görüşünü beraberinde getiren piyasa ekonomisi, Azerbaycan'da toplumsal yapıyı, kültür ve dünya görüşünü derinden etkilemiş bulunmaktadır. Zira ekonomik alandaki yeniden yapılanma girişimleri beraberinde kültürel ve sosyal etkilerini de getirmektedir.

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan'da yaşanan önemli gelişmelerden biri sosyal mobilitenin, iç ve dış göçlerin hızlanmasıdır. Gerek tarım kesiminde yaşanan sorunlar, gerekse de yeni dönemin oluşturduğu ortam, özellikle genç nüfusun kırsal kesimden şehirlere ve daha çok Bakü'ye yönelmesine neden olmuştur. (Nüfusun bir bölümü de dışarıya ve daha çok Rusya , Türkiye vd. ülkelere göç etmiştir.) Hızlı gelişen bu sosyal hareketlilik bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bütün bu gelişmelerin yol açtığı yeni davranış ve yaşama biçimleri bir taraftan toplumsal hareketliliği hızlandırırken, öte yandan geleneksel değerlerin de büyük ölçüde sarsıntı geçirmesine neden olmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde komşuluk ve dayanışma bağları giderek çözülen, çıkara dayalı ve rasyonel hesaplamaları yansıtan bir ilişki şeklinin ortaya çıktığını görüyoruz.

Genel olarak göç sürecinin uyum evresinde, kültür çatışması ve toplumsal çözülme insanların boşlukta kalmasına yol açmaktadır. Göç ettikleri toplumsal ortamın davranış kalıplarıyla, örnekleriyle çatışma ve toplumdaki gelen tepkiler insanları yeni arayışlara sürüklemektedir.

Sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin sosyal politikalarla desteklenmeden gerçekleştirilmesi yüzünden toplumda gelir dağılımı da önemli ölçüde bozulmuştur. Bu sonuç orta tabakayı eritirken, üst tabaka ile alt tabaka arasındaki farklılaşmanın daha da belirginleşmesine yol açmıştır. Öte yandan ekonomik sorunu olmayan üst gelir gruplarında daha çok taktiçi düzeyde seyreden bir yabancılaşma gelişirken, alt gelir grubuna dahil olan kesimlerde toplumun refahından pay almayan, itilmiş, horlanmış, ezik insanlar psikolojisi boy göstermektedir. Bütün bunların sonucunda da sosyal fakilleşme ve kutuplaşmanın arttığı görülmektedir. Bu olumsuz gelişmenin önlenmesi için, toplumsal bütünleşmeyi artırıcı sosyal politikaların devreye sokulması ve bu yolla, toplumdaki iç dinamizmin köreltilmesi yerine, toplum katmanlarının hepsinin katılımı ile daha çok canlandırılması gereklidir.

Ekonomik değişim sosyal yaşamda da birtakım değişimler meydana getirmekte, daha doğrusu sosyal yapıda ekonomik değişim ile paralel olarak değişmektedir. Toplumda geçerli olan değer yargıları ve bunların benimsenişi zaman içerisinde değişikliğe uğramakta, söz konusu değerler çağın ihtiyaçlarına göre değişmektedir. Ancak sosyal yapıdaki ve değerlerdeki değişim çok hızlı olursa ve toplumun genelini kapsayacak özellik taşıyorsa, sorunlar baş göstermekte, sosyal dengenin bozulmasını gündeme getirmektedir.

Nitekim piyasa ekonomisinin oluşturduğu rekabet ortamında insanların geleneksel dayanışma ve yardımlaşma duygularının giderek azaldığını, bireyselleşmenin ve bu çerçevede 'yabancılaşma' adını verdiğimiz bir sosyo-kültürel değişimin yaygınlaştığını gözlemliyoruz.

Yabancılaşma ve özellikle kültürel yabancılaşma, Azerbaycan gibi Sovyet rejiminden kopmuş ve geçiş dönemi yaşayan ülkelerin halkları için daha tehlikelidir. Zira Sovyet rejiminde yaşayan milletler kendi milli etnik sınırlarını his etmediklerinden millet, vatan, vatandaşlık gibi anlayışlar hakkında soyut bir düşünceye sahiptirler. Bu bakımdan daha henüz esaslı şekilde kendi milli kimlik şuuruna varamamış eski Sovyet insanları ve bu arada Azeriler için yeni biçimli kozmopolit ideolojinin etkisi altına düşmesi daha kolaydır.

Ayrıca bu defa durum daha tehlikeli bir karakter arz etmektedir. Çünkü daha önce, özellikle Sovyet döneminde halk, işgale dayalı bir tarih dolayısıyla kendi kültürünün bir yabancı kültürün baskısına maruz kaldığının farkında olduğu için buna karşı direnebilmekteydi. Oysa bugünkü yabancı kültür akımlarının daha karmaşık yöntemlerle ve çağdaşlık görünümü altında toplumda yayılması bu direnç duygusunu da ortadan kaldırmaktadır. Dünün misyonerleri gibi bu gün dev teknolojinin imkanlarıyla ekrana gelen yabancı diziler, eğlence merkezleri belirli bir hayat tarzını aşılacaktır. Bugün Azerbaycan'da yayın yapan gazete ve televizyonların çoğu, ne yazık ki, insanları bilgilendirmeleri gerekirken; kültürel hayatın taşıyıcı, öğretici, eğlendirici, düşündürücü unsurları olmaları gerekirken kültürel yozlaşmanın en büyük sebeplerinden biri olabilmektedir. Özenti yaratma, yazılı kültürden uzaklaştırma gibi mahzurları olan yayınlar çoğunluktadır. Daha geniş ifade ile "kitle kültürü" olarak tanımlanan bu durum, estetik düşünce ve duyguyu da aşındırmaktadır. Zevklerde, dünya görüşlerinde, tüketim tercihlerinde, modada, müzik anlayışında, duygu ve düşüncenin soyutluğunu yitirmesinde bayağılaşma, az düşünme ve az okuma, kitle haberleşme araçlarıyla şartlanmaya açık, çelişkili yaşama eğilimlerini artırıcı bir tesir yaratmaktadır. Azerbaycan ailesini yıpratma gayretleri ve ahlak anlayışına zıt telkin ve yayınlar "çağdaşlaşma" örtüsü altında ileri sürülmektedir.

Yabancı kültür kuşatması bugün doğrudan ve en çok genç kuşağı hedefliyor, tamamiyle etkisi altına almaya çalışıyor. Gençlik, modern diye yutturulmaya çalışılan yoz ve boş bir yaşam tarzının girdabında öğütülüyor.

Yeni dönemde, Sovyet döneminde olduğu gibi, kültürün en önemli unsuru olan dil meselesi, alınan tüm tedbirlere rağmen önemli kültür sorunu

olarak kalmaya devam etmektedir. Rusça'nın özellikle Bakü'de yaygın olarak kullanmaya devam edilmesinin yanısıra İngilizce ve diğer yabancı dillere merak artmaktadır. Bununla ilgili olarak milli şair Bahtiyar Vahabzade doğduğu Şeki şehrinde yaşadığı bir olayı üzülererek anlatmaktadır: 'Şeki'de üzerinde "Gold" yazılan bir altın dükkanına girdim ve satıcıya sordum: 'Şeki'de İngiliz mi yaşıyor? 'hayır' cevabını alınca "Peki dükkanın önüne niçin İngilizce yazdın? Şeki'li altının "Gold" olduğunu nereden bilsin? deyince, satıcı bana: "Hocam, böyle ufak tefek şeylerle uğraşmanıza değmez "dedi"¹ Vahabzade bu durumu şiirsel olarak şöyle ifade ediyor:

Bir zamanlar Rusçaydı bütün reklamlar,

Şimdi İngilizce sokulur göze

Köpek diline de hörmetimiz var,

Yalnız öz dilimiz yaramır bize,

Bu daha derdin yarısıdır.

Azerbaycan'da ve diğer Türk toplumlarında da görünen bu tür olumsuzlukların sebebi bu toplulukların uzun yıllar esaret altında kalmalarıyla izah edilmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için de kendi değerlerine mutlaka sahip çıkılması gerektiği vurgulanmaktadır.²

Ana çizgileriyle sıraladığımız bu etkenlerden ötürü, Azerbaycan'ın milli kültürünün kitle kültürünün tehdidi altında olduğunu görebiliyoruz. Bu da Sosyolojik açıdan milletleşme kimliğinde yarılmalara sebep olabileceği gibi, aynı zamanda milli kültürün tüketilmesi tehlikesini de taşımaktadır³. Bugün kimlik bunalımından ötürü bir boşluk varsa ve biz bu boşluk şuurlu bir şekilde doldurulmayacak olursa, sağduyu ve akılcılıktan uzak akımlara ait olma riski bu boşluğu dolduracaktır. Bu boşluğu doldurmak için en doğru öneri, tarihsel değişimi bilinçli bir şekilde yakalamak, değerlendirmek ve bunu tarihsel ve toplumsal kimliğe kaydetmektir. Bunun aksi durumda milli kimliğin yabancılaştırılması ihtimali yüksektir. Oysa çağdaşlaşmanın birinci şartının kendi milli kimliğini koruyup geliştirmek olduğu unutulmamalıdır.⁴

¹ Vahabzade,V., "Biz Neden Özümlük Olmak İstemiyoruz", *Tarih Dergisi*, Sayı:169, Ocak 2001, s.30

² Ramiz Asker, "Türk Karakteri-Müsbet ve Menfi Cehetler", *Mentalitet Gazeti*, Mayıs 2000

³ Tükdoğan, O., *Milli Kimliğin Yükselişi*, Alfa Yay, İstanbul 2000, s.53

⁴ Erkal.M., *Etnik Tuzak*, Turan Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 1993 s.130

Milli kimlik, milli değerlerin telkini ile doğru orantılıdır denilebilir. Bugün artık kimlik bunalımından veya kimlik arayışından bahsediliyorsa bu durum milli kültür eğitiminin eksikliğinden meydana gelmektedir. Yabancılaşma olayı da aynı şekildedir. Milli kültür ve değerler eğitiminin, aynı zamanda yabancılaşma olayını da önemli ölçüde önleyeceği görüşündeyiz. Çünkü yabancılaşma bilgi ile değil, değerlerle ilgilidir. Yani milli değerlerden uzaklaşma, sapma olayı demektir.

Güçlü bir kültürün ana vasfı istikrar içinde, asıl kimliğini koruyarak değişmesidir; milli kimliğinden büyük fedakarlıklarda bulunmadan yeni şartlara uyma kabiliyetini gösterebilmesidir. Bu bakımdan politika ve politikacılar üstü bir kültürel istikamet belirlenmesi elzemdir.⁵

Değişim hızının ve sürecinin yarattığı kültürel boşluğun nasıl değerlendirilmesi gerektiğini, sosyal bilimlerin ve özellikle Sosyolojinin çözümlene tekniklerine göre ele alınması gerekir.

⁵ Süleymanov, A., "Küreselleşme Karşısında Nasıl Bir Kültür Politikası İzlenmeli", "Globalleşme Prosesinde Qafqaz ve Orta Asiya" Uluslar arası Konferansın İçinden, Bakı, y.y., 2003, s.82